

Ю. І. Скулиш,
к. е. н., доцент кафедри фінансів та банківського бізнесу,
Університет економіки та права "КРОК"

ПРОБЛЕМА РОЗПОДІЛУ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

У статті піднімається проблема розподілу фінансової відповідальності суб'єктів соціального страхування. Розкриті особливості паритетної моделі перерозподілу коштів між суб'єктами соціального страхування. Запропоновані напрями удосконалення механізму перерозподілу коштів між суб'єктами соціального страхування.

The paper describes the distribution problem of financial responsibility of social insurance entities. The features of parity model of finance redistribution between social insurance entities are revealed. Directions to improve the mechanism of finance redistribution between social insurance entities are offered.

Ключові слова: соціальне страхування, суб'єкти соціального страхування, модель соціального страхування.

Key words: social insurance, social insurance entities, social insurance model.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Держава гарантує кожному громадянину право на працю, задовольняє потреби у здобутті освіти, охороні здоров'я, підготовці кадрів, забезпечує мінімальний рівень заробітної плати, і пенсії, соціальних виплат. У ст. 46 Конституції України закріплене право громадян на соціальний захист, що включає "право і на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом" [1]. Реалізація такого права на практиці — це забезпечення достатнього рівня добробуту громадянам держави, що відповідає міжнародним умовам, а саме ст. 22 Загальної декларації прав людини та ст. 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р., з якої випливає, що держави, беручи участь в даному пакті, визнають право кожної людини на соціальний захист, включаючи соціальне страхування. Тобто держава є гарантом соціальної політики.

Одним із елементів соціальної політики держави є соціальне страхування. Соціальне страхування — це система відносин, що передбачає громадянам страхового захисту у випадку втрати можливості працювати або настання хвороби. Наявність у державі системи соціального страхування є одним із проявів цивілізованого громадянського суспільства, адже високий і надійний рівень соціального захисту, що досягається в соціальному страхуванні, забезпечується гарантіями основних фінансових ресурсів. Це передбачає наявність зусиль основних соціальних суб'єктів (роботодавців і працівників) щодо втілення в життя комплексу заходів, що передбачають обов'язкове поєднання механізмів

забезпечення мінімального рівня допомоги і механізмів відшкодування втраченого заробітку.

Метою роботи є аналіз існуючого механізму розподілу фінансової відповідальності між суб'єктами соціального страхування та розгляд моделі оптимального перерозподілу коштів між суб'єктами соціального страхування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Достатньо широко представлені дослідження щодо формування ринкової моделі фінансового механізму соціального страхування та розгляд моделі оптимального перерозподілу коштів між суб'єктами соціального страхування, як В. Роїк [2; 3], В. Антропов [4].

Певні спроби побудови нової моделі фінансового механізму соціального страхування були зроблені й вітчизняними вченими, такими як Н. Савченко [5], Л. Новосельська [6], Н. Бондар [7]. Зокрема, в наукових дослідженнях таких авторів, як Бабич Л.М., Васечко Л.І. [8] та Петрученко Л.Ю. [9], формування моделі фінансового механізму розглядається переважно з урахуванням таких напрямів, як страхування на випадок безробіття, пенсійне та медичне страхування.

Дослідження цієї проблеми свідчать про те, що система соціального страхування потребує невідкладних заходів щодо її реформування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Найважливішою проблемою, яка є каменем спотикання між суб'єктами соціального страхування, є розподіл фінансової відповідальності. Страхові платежі розподіляються між роботодавцями, працівниками, державою (державним бюджетом) та місцевими органами влади (місцевими бюджетами).

Таблиця 1. Частка виплат застрахованих осіб стосовно загальної суми страхового внеску у деяких країнах, % [10]

Чорногорія	28,1
Німеччина	20,2
Австрія	17,2
Люксембург	15
Чехія	12,5
Сербія	11,5
Угорщина	11,5
Канада	

На думку Савченко Н., якщо ідею соціального страхування розглядати як систему колективного соціального захисту, доходи страхових фондів мають становити сплачені страхові внески, а видатки — виплати по страхових випадках. Відхилення від цього правила свідчить про порушення страхових принципів соціального захисту [5].

Таким чином, внески на соціальне страхування в тій чи іншій пропорції розподіляються між роботодавцями та застрахованими. Частка останніх становить від 40% до 66% внесків. Наприклад, частка виплат застрахованих осіб стосовно загальної суми страхового внеску у деяких країнах становить 28,1% (табл. 1).

Частка роботодавців у загальній сумі внеску коливається від 34 до 60%. У разі зміни економічних умов ці співвідношення змінюються. Незмінним залишається лише принцип паритетної участі в соціальному страхуванні.

Стосовно окремих видів страхування зберігається участь підприємств і самих працівників. Так, частка відрахувань для роботодавців і працівників на страхування від безробіття у деяких країнах чітко встановлена таких меж (табл. 2).

Держава також бере участь у формуванні фонду страхування від безробіття. Так, в Швеції частка держави у формуванні цього фонду становить 40,4%, Японії — 25—30%, Франції — 34,9%, Німеччині — 21%, США — 18%.

В Україні з 1 січня 2011р. введено Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ), який є консолідованим страховим внеском, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування у обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб та членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування [11].

Відповідно до Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 08.07.2010 р. № 2464 — VI для роботодавців ставки встановлюються відповідно до класів професійного ризику виробництва, до яких віднесено платників єдиного внеску, з урахуванням видів їх економічної діяльності. Наведено 67 класів професійного ризику виробництва та відповідна ставка внеску, яка становить від 36,76% для

першого класу до 49,7% для 67 класу професійного ризику виробництва (табл. 3).

При цьому платники єдиного податку зобов'язані сплачувати ЄСВ в повному обсязі як за себе, так і за найманих працівників. Із урахуванням цих обставин, Податковим кодексом для спрощенців передбачено сплату єдиного податку не в повному розмірі, а лише в тій його частині, яка належить бюджету, тобто 43% від ставки єдиного податку (підрозділ 8 розділу XX Податкового кодексу, ст. 2 Указу № 727). Це правило стосується єдиного податку, який сплачується підприємцем за себе та 50% доплати за кожного найманого працівника.

Нещодавно Урядом схвалено законопроект щодо змін до Податкового кодексу в частині реформування спрощеної системи оподаткування (зареєстрований у Верховній Раді 16 травня 2011 року № 8521).

Відповідно до цього документа запропоновано поділ фізичних осіб-підприємців на три категорії. До першої віднесено осіб, які не використовують працю найманих осіб та обсяг доходу яких не перевищує 150 мінімальних заробітних плат (близько 150 тис. грн.). Для таких підприємств встановлюється ставка податку у межах від 1% до 10% мінімальної заробітної плати (10 — 100 грн). Друга категорія — особи, які використовують працю не більше 10 найманих осіб, а обсяг доходу не перевищує 1 000 мінімальних заробітних плат (близько 1 млн грн.). Ставка — від 2% до 20% мінімальної заробітної плати (відповідно 20 — 200 грн). Ставка для третьої категорії — 3% від отриманої виручки за умови сплати ПДВ або 5% без сплати ПДВ. До неї належать особи, які мають не більше 10 найманих осіб та обсяг доходу яких не перевищує 2 000 мінімальних заробітних плат (близько 2 млн грн.).

Таким чином, законопроект передбачене послаблення фіскального навантаження на бізнесове коло, розширення економічних можливостей для ведення підприємницької діяльності та спрощення механізму адміністрування податків. Діюча ж в Україні система соціального страхування зберігає риси, більшою мірою характерні для соціальної допомоги, ніж для страхування. При досить високому страховому навантаженні на роботодавців рівень більшості соціальних виплат явно недостатній і не ув'язаний з обсягом внесених страхових засобів.

У зв'язку із цим доречним буде вивчення досвіду зарубіжних країн щодо механізму розподілу фінансового навантаження суб'єктів соціального страхування. Як свідчить світова практика, найбільш надійним є метод триканального фінансування соціального страхування (рис. 1).

Кошти держбюджету можуть спрямовуватися на виплати загального характеру і на забезпечення мінімального рівня страхових допомог за умови, якщо засобів перших двох учасників не вистачає. Так встановлюється спільна відповідальність трьох суб'єктів страхування за соціальний ризик.

У найбільш загальному вигляді можна виділити чотири моделі фінансування соціального страхування, які різняться трьома принциповими положеннями:

- розподілом фінансового навантаження між основними суб'єктами страхування і фінансовим забезпеченням із соціального страхування;
- ступенем повноти використання "інструментарію соціальних ризиків";
- організаційні форми побудови системи соціального страхування.

Поряд з цим, залишається принципове питання, яке сьогодні набуло широкого обговорення у наукових та політичних колах: наскільки виправданим є звільнення самих застрахованих від сплати страхових внесків?

Таблиця 2. Частка відрахувань для роботодавців і працівників на страхування від безробіття у деяких країнах, % [10]

Країна	Частка відрахувань на страхування від безробіття, %	
	для роботодавців	для працівників
Німеччина	3,25	3,25
Канада	4,13	2,9
Франція	5,13	3,04
США	6,20	0
Швеція	5,42	від 35 до 100 крон на місяць, що дорівнює відповідно 4,65% — 13,3 дол. США
Італія	4,41	0
Японія	0,75	0,40

Відповідь на нього дає аналіз запропонованих моделей соціального захисту і страхування.

За першою моделлю фінансове навантаження жодним чином не лягає на самих застрахованих. Значна частина внесків перекладається на підприємства, які при цьому не набувають ніяких прав. Страхові внески виконують роль так званої "державної повинності", перетворюються на "обов'язковий податок", який підприємства, проводячи відповідну цінову політику, прагнуть перекласти на споживачів їх продукції.

Усунення застрахованих від сплати страхових внесків веде до того, що ніякої відповідальності вони не несуть і ніякі зобов'язання на них не лягають. Є деякі права, наприклад, право на пенсію, на забезпечення по інвалідності, у разі втрати годувальника та ін. Такою є модель монопольної державної системи соціального страхування (за нею втрачається страхової характер системи, відповідальність за ризик є чітко не визначеною). Бюджет соціальних фондів співвідноситься із державним, і в підсумку система страхування перетворюється на систему соціального забезпечення.

За другою моделлю страхові внески сплачують і страхувальники, і застраховані, але інструментарій соціального ризику не використовується повною мірою, не здійснюється суворий розрахунок ймовірності настання страхового випадку, накопичення страхових коштів не пов'язується зі зростанням зобов'язань. Саме ця модель, за великим рахунком, притаманна Україні: соціальні внески спрямовуються лише на погашення поточних витрат, а майбутні витрати з пенсійного забезпечення в розрахунок не беруться. Таким чином, організаційна побудова та фінансування виплат також мало відрізняється від прийнятих в системі соціального забезпечення.

За третьою моделлю повністю використовується система соціальних ризиків і на її основі встановлюються розміри внесків із соціального страхування та виплат при настанні страхових випадків. Обсяги і внесків і виплат суворо взаємопов'язані. Відповідно до теорії страхування соціальних ризиків існуючі "правила страхової техніки дають можливість з достатньою точністю визначити, які одноразові допомоги або виплати можуть бути зроблені". Організаційна форма такої моделі надзвичайно гнучка. Для покриття можливого дефіциту фінансових коштів передбачається створення спеціальних резервних фондів. Єдність організаційних принципів побудови дозволяє також розділяти і об'єднувати різні види страхування безболісно і без серйозних технічних труднощів.

Стійкість такої моделі визначається за рахунок органічного поєднання інтересів як застрахованих, так і страхувальників. Модель передбачає представництво всіх суб'єктів системи страхування в системі управління. Крім того, використання особистих рахунків застрахованих підвищує як їх зацікавленість у страхуванні, так і відповідальність за власне здоров'я та умови праці. Можливість накопичення страхових коштів на особистих рахунках збільшує реальну захищеність працівників.

Дану модель, на нашу думку, можна назвати моделлю паритетності, адже вона передбачає взаємну допомогу всіх учасників системи соціального страхування. Така взаємодопомога реалізується у вигляді системи перерозподілу коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами населення, до складу якої входять наступні компоненти (рис. 2).

Саме така модель діє у Нідерландах: вона є найбільш

Таблиця 3. Ставка єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні, % [10]

Для цивільно-правових договорів	34,7
Для працівників, які працюють на підприємствах, у фізичних осіб - підприємців або у фізичних осіб, що забезпечують себе роботою самостійно на умовах трудового договору	3,6
Фізичні особи, що виконують роботи за цивільно-правовими договорами	2,6
Державні службовці	6,1
Для підприємців на загальній системі оподаткування та спрощенців	34,7%

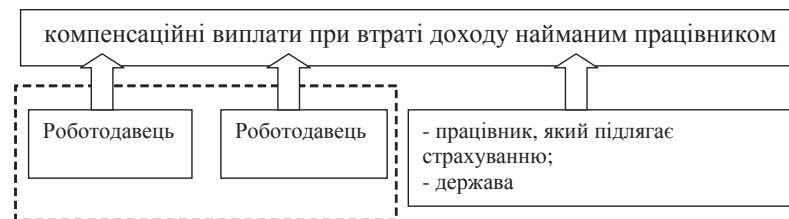

Рис. 1. Метод триканального фінансування соціального страхування

розвиненою в Європі за масштабами виплат і має багато спеціальних характеристик. У Нідерландах соціальне страхування здійснюється за двома організаційно-фінансовими формами:

— системою державного або національного страхування;

— системою страхування найманих працівників [4].

Крім цього, виділяється система соціального страхування самозайнятих осіб на випадок втрати працездатності (інвалідності). Зазначені види страхування засновані на єдиному розподільчому принципі, тобто функціонують на основі бюджету поточних виплат, але мають різні цілі і відповідно різні механізми функціонування (порядок збору внесків, призначення страхових виплат, система управління).

Державному (національному) страхуванню Нідерландів підлягає все населення країни. Фінансовими джерелами державного страхування є відрахування з доходів громадян. Збір страхових коштів здійснюється органами податкової адміністрації. Кошти перераховуються роботодавцями, з якими працівники укладають контракти. У випадку індивідуального підприємництва страхові внески перераховуються безпосередньо працівниками.

Державне страхування здійснюється при настанні старості (пенсійне забезпечення), втрати годувальника, на випадок інвалідності, а також на особливих випадках захворювання (госпіталізації у спеціальних клініках для інвалідів, сліпих, глухих, душевно хворих). Його основною особливістю є те, що внески сплачує безпосередньо застрахована особа (працівник).

Соціально-економічне середовище в Україні певною мірою ускладнює запровадження вказаної моделі розподілу фінансової відповідальності суб'єктів соціального страхування. Адже у нас відсутні специфічний досвід управління, традиції і належні системи суспільного контролю за діяльністю інститутів, що отримують повноваження розпоряджатися коштами соціального страхування. Сьогодні ми повинні розробити нову модель перерозподілу страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування між роботодавцями та застрахованими особами. При цьому новий розподіл має стимулювати кожного громадянина думати про свою майбутню пенсію і зацікавити його в легальному працевлаштуванні.

"Тіньова" заробітна плата підвищує соціальне розшарування у суспільстві. Наразі першочергові кроки уряду мають бути зроблені саме у напрямі легалізації заробітної плати і трудових відносин взагалі. Про це Віце-прем'єр-міністр

Рис. 2. Паритетна модель перерозподілу коштів між суб'єктами соціального страхування

України — Міністр соціальної політики Сергій Тігіпко заявив під час круглого столу "Соціальне навантаження в Україні: сучасний стан та перспективи" [11].

Нам необхідно терміново звернути увагу на ефективність соціальних програм, які реалізуються, насамперед, на впровадження нових програм зайнятості безробітних та сільського населення, адресної соціальної підтримки. Останнє, на нашу думку, є найбільш ефективним методом зниження соціального ризику, пов'язаного, зокрема, з безробіттям, а отже, і зменшення частини страхових виплат на випадок безробіття. У зв'язку із цим Єврокомісія і затвердила спеціальну стратегію боротьби з безробіттям. І тільки в найближчі два роки ЄК має намір направити на ці потреби 19 млрд євро. Частина цих коштів повинна бути витрачена на тренінги і курси з перекваліфікації робітників, а також на створення робочих місць і часткової зайнятості. Ще частина потрапить у кишені європейського населення у вигляді допомог у зв'язку з безробіттям. Крім того, 500 млн євро будуть надані як мікрокредити для початку власного бізнесу безробітними, але ініціативними європейцями. Правда, на відміну від практики третього світу, де розмір мікрокредитів, як правило, не перевищує \$50, розмір подібних позик у ЄС буде досягати 25 тис. євро. Кошти на боротьбу з безробіттям у цей період будуть надходити з раніше створеного Європейського соціального фонду, бюджет якого на 2007—2013 роки становить 77 млрд євро [12].

На основі викладеного можна визначити завдання ефективного розподілу фінансової відповідальності суб'єктів соціального страхування:

1) зменшення соціальної навантаження з роботодавця на працюючу особу. В даний час страхові внески в Україні виплачуються у таких пропорціях: роботодавці — 91,3%, застраховані особи — 8,7%. Таких пропорцій немає ні в одній розвиненій країні, адже вони прямо стимулюють роботодавців до тінізації трудових відносин і виплати зарплат у конвертах;

2) легалізація заробітних плат паралельно з пенсійною реформою і стимулюванням зростання економіки;

3) стимулювання програм недержавного пенсійного забезпечення та добровільного медичного страхування;

4) збільшення видатків у сфері зайнятості у бік витрачання коштів на тренінги і курси з перекваліфікації робітників, а також на створення робочих місць і часткової зайнятості безробітних.

ВИСНОВКИ

Отже, в умовах трансформаційних змін системи соціального страхування організаційне регулювання її фінансових відносин має відбуватися на основі моделі паритетного перерозподілу коштів між суб'єктами соціального страхування. Саме такий розвиток фінансових відносин дозволить посилити взаємну фінансову відповідальність суб'єктів соціальних страхових відносин, створити умови для забезпечення фінансової збалансованості системи соціального страхування. Наскільки успішно працюватиме модель — настільки результативними будуть показники ефективності соціального страхування як вихідного блоку моделі і як засобу державного впливу на соціальні доходи і соціальні виплати населенню.

Література:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р.: зі змінами, внесеними Законом України від 8 груд. 2004 р. № 2222-IV: станом на 1 січ. 2006 р. / М-во юстиції України. — Офіц. вид. — К.: [Укр. Центр Правн. Студій], 2006. — 123 с.
2. Роик В.Д. Единый социальный налог и проблемы модернизации социального страхования в России / Интернет ресурс. — Режим доступу: www.council.gov.ru.
3. Роик В.Д. Концептуальные основы формирования рыночной финансовой модели социального страхования для России / Интернет ресурс. — Режим доступу: www.council.gov.ru.
4. Антропов В. В. Регулирование социально-трудовых отношений в условиях социальной рыночной экономики: Опыт Германии: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05. — Москва, 2001. — 194 с.
5. Савченко Н. Формування та використання фінансових ресурсів системи соціального страхування України // Вісник КНТЕУ. — 2010. — № 1. — С. 110—118.
6. Новосельська Л. І. Уніфікація фінансових потоків у системі соціального страхування / Л. І. Новосельська, Ю.Ю. Цігуш // Наук. вісн. НЛТУ України: 36. наук.-техн. пр. — Львів: РВВ НЛТУ України. — 2009. — Вип. 19.3. — С. 235—238.
7. Бондар Н. Соціальне страхування в Україні: труднощі існування в трансформаційній економіці / Н.О. Бондар, Ю.Ю. Діденко. // Економіка. Фінанси. Право. — 2006. — № 1. — С. 12—15.
8. Бабич Л.М., Васечко Л.І. Оптимізаційна модель фінансового механізму соціального страхування в Україні // Актуальні питання економіки. — 2009. — № 1 (91). — С. 158—170.
9. Петрученко Л. Ю. Державне соціальне страхування населення України на випадок безробіття: автореф. дис на здобуття наук, ступеня канд. екон. наук / Л. Ю. Петрученко. — К., 2009. — 20 с.
10. ЄС починає амбіційну програму в боротьбі з безробіттям // Ділова Україна. 2009. Интернет ресурс. — Режим доступу: <http://project.ukrinform.ua/news/10198/>
11. Закон України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 08.07.2010 р. № 2464 — VI.
12. Матеріали круглого столу "Соціальне навантаження в Україні: сучасний стан та перспективи" // Интернет ресурс. — Режим доступу: http://ua.prostobank.ua/finansoviy_gid/groshi_rodini/novosti/tigipko_hoche_zminiti_model_rozpodilu_vneskiv_na_zagalnoobov_yazkove_sotsialne_strahuvannya
13. У червні в Євросоюзі налічувалося майже 22,5 мільйона безробітних // Интернет ресурс. — Режим доступу: <http://novynar.com.ua/business/180240>

Стаття надійшла до редакції 23.08.2011 р.